

Examining the role of e-government in the transparency of government contracts with a view to Iranian law

Mohsen Bakhtiari¹, Ayat Molaei², ali haji por kand rud³

Received Date:1403/11/30

Accept Date:1404/02/28

Abstract

The conclusion of government contracts in administrative organizations constitutes a large volume of government financial operations, which can be considered one of the areas and factors that make the Iranian administrative system vulnerable and prone to crime. One of the main reasons for this corruption is the lack of transparency in the process of awarding contracts. Many cases of government contracts are outsourced to individuals, and although there are regulations for conducting government transactions, due to the lack of sufficient transparency and the lack of use of e-government infrastructure in this process, there is scope for abuse. Establishing e-government in Iran can reduce the areas of corruption and in some cases prevent its occurrence. Accordingly, establishing e-government in Iran is considered one of the important and fundamental solutions that can lead to transparency in the procedures for concluding government contracts. The main objective of the present study is to explain the role of e-government in promoting the transparency of government contracts with a view to the Iranian legal system. In the secondary objectives, the existential philosophy of transparency in government contracts and the analysis of the legal and technical requirements necessary for electronicizing the process of concluding these contracts have been examined. Therefore, the main research question is: "What role does e-government play in achieving transparency in government contracts in Iran? This article is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in terms of method. The main tool for collecting data in this research was documentary and library studies. In this regard, documents, domestic and foreign sources, and books related to government contracts, e-government, and transparency have been examined, and by using the content analysis approach, the role of e-government in increasing the transparency of government contracts has been explained.

Keywords: e-government, transparency, government contracts, administrative system, combating corruption, financial operations.

---

¹ . PhD in Law, Ara.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

² . Associate Professor, Department of Law, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Iran.

³ . Department of Law, Ur.C. Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran

Detailed abstract

Introduction

Transparency in public contracts refers to the openness of the decision-making processes involved in governmental contracting. It serves as one of the most effective tools in preventing corruption. Through the implementation of e-government, the flow of information regarding all documents and records of governmental contracts becomes accessible to all interested parties. In today's information-driven world, the private boundaries of governments in decision-making are increasingly challenged. Thanks to modern technologies, citizens are now able to scrutinize and critically assess government performance. Public trust and confidence are closely linked to how government institutions operate. Therefore, enhancing transparency in governmental procedures significantly contributes to strengthening public confidence.

Research Methodology

This study adopts a qualitative research approach. Unlike traditional methods that rely on observation, this research primarily utilizes document analysis and systematic literature review. Key reference texts and official documents relating to public contracts were examined. By employing grounded theory and content analysis, the various dimensions of transparency in public contracts were explored until theoretical saturation was reached. Given the qualitative nature of the study, it does not involve a statistical population.

Innovation and Novelty

This research is among the first to explore the prerequisites for transparency in public contracts from a legal standpoint. It specifically investigates the role of e-government in achieving such transparency. Through a comprehensive review of existing literature, legal documents, and prior studies, the research aims to evaluate the potential impact of e-government implementation in Iran. Beyond improving other aspects of governance, e-government can also yield significant benefits in the domain of public procurement and contracting.

Findings

According to the 2020 United Nations E-Government Survey, Iran ranked 89th out of 193 countries. In West Asia, countries with similar income levels, such as Turkey (ranked 53rd) and Armenia (ranked 68th), achieved more favorable positions. These statistics suggest that with a focused national effort, Iran has the potential to enhance its e-government standing. While the world is rapidly adopting artificial intelligence across various sectors, Iran still lags in fully utilizing the basic capabilities of e-government. Nonetheless, the strategic application of e-government can play a vital role in enhancing transparency and reducing corruption. It acts as a substitute for traditional administrative methods by eliminating opportunities for misconduct. As one of the tools for situational crime prevention, it contributes significantly to the integrity of the public administration system.

The essence of e-government lies in establishing digital connections between the state and its citizens, businesses, public employees, and governmental institutions. To build trust among stakeholders and ensure their active participation, the government must guarantee data privacy and security. From a technical perspective, the state must also provide the necessary infrastructure and information networks. The use of e-government in public procurement can foster a comprehensive and secure data bank of contracting documents, facilitate transparent and fair transactions, and enhance real-time, system-based oversight of public contracts. This can effectively reduce favoritism, rent-seeking, and

potential abuses, while promoting healthy competition among bidders—ultimately benefiting the country.

Conclusion

Public contracts constitute a significant portion of government financial operations. These transactions are vulnerable to corruption due to a lack of transparency and insufficient digital infrastructure. Although regulatory frameworks exist, the absence of clarity and full digital integration has left room for abuse. Implementing e-government in Iran can substantially mitigate these risks and, in some cases, prevent them altogether. Establishing a comprehensive e-government framework is thus a vital solution for promoting transparency in public procurement. Leveraging e-government capabilities not only eliminates various forms of corruption but also ensures equal treatment, fosters legal security, and supports competitive bidding. Drawing from international best practices—appropriately localized to fit Iran’s legal and administrative context—can significantly advance efforts to combat corruption and improve public trust in government contracting.

دانشگاه تبریز

دستاوردهای نوین در حقوق عمومی

فصلنامه دستاوردهای نوین در حقوق عمومی، سال چهارم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۴۰۴

بررسی نقش دولت الکترونیک در شفافیت قراردادهای دولتی با نگاهی به حقوق ایران

محسن بختیاری^۱، آیت مولائی^۲، علی حاجی پور کند رود^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۳۰

چکیده

انعقاد قراردادهای دولتی در سازمان‌های اداری، حجم گسترده‌ای از عملیات مالی دولت را تشکیل می‌دهد که این موضوع می‌تواند یکی از زمینه‌ها و عوامل آسیب‌پذیر و جرم‌خیز بودن نظام اداری ایران محسوب شود. یکی از دلایل اصلی این فساد، نبود شفافیت لازم در فرآیند واگذاری قراردادها است. موارد متعددی از قراردادهای دولتی به صورت برون‌سپاری به افراد حقیقی واگذار می‌شود و اگرچه برای انجام معاملات دولتی مقرراتی وجود دارد، اما به دلیل فقدان شفافیت کافی و عدم بهره‌گیری از زیرساخت‌های دولت الکترونیک در این فرآیند، زمینه سوءاستفاده‌هایی فراهم می‌شود. استقرار دولت الکترونیک در ایران می‌تواند زمینه‌های فساد را کاهش داده و در برخی موارد از بروز آن جلوگیری کند. بر همین اساس، استقرار دولت الکترونیک در کشور ایران یکی از راهکارهای مهم و اساسی محسوب می‌شود که می‌تواند به شفافیت در تشریفات انعقاد قراردادهای دولتی منجر شود. هدف اصلی پژوهش حاضر، تبیین نقش دولت الکترونیک در ارتقای شفافیت قراردادهای دولتی با نگاهی به نظام حقوقی ایران است. در اهداف فرعی، به بررسی فلسفه وجودی شفافیت در قراردادهای دولتی و تحلیل الزامات حقوقی و فنی لازم برای الکترونیکی کردن فرآیند انعقاد این قراردادها پرداخته شده است. بنابراین سؤال اصلی پژوهش عبارت است از: «دولت الکترونیک چه نقشی در تحقق شفافیت قراردادهای دولتی در ایران دارد؟ این نوشتار از لحاظ هدف، کاربردی و از حیث روش، توصیفی-تحلیلی است. ابزار اصلی گردآوری داده‌ها در این پژوهش، مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای بوده است. در این راستا، اسناد، منابع داخلی و خارجی و کتاب‌های مرتبط با قراردادهای دولتی، دولت الکترونیک و شفافیت مورد بررسی قرار گرفته و با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل محتوا، نقش دولت الکترونیک در افزایش شفافیت قراردادهای دولتی تبیین شده است.

واژگان کلیدی: دولت الکترونیک، شفافیت، قراردادهای دولتی، فساد

^۱ گروه حقوق، واحد بین الملل ارس، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

^۲ دانشیار گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، ایران. (نویسنده مسئول)

amulaee@tabrizu.ac.ir

^۳ گروه حقوق، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران.

۱- مقدمه

یکی از اساسی‌ترین مؤلفه‌ها در شکل‌گیری رابطه‌ای سالم، مؤثر و پایدار میان دولت و مردم، شفافیت در ارائه خدمات عمومی و نحوه مدیریت منابع مالی و اداری است. در دنیای معاصر که اطلاعات و فناوری‌های نوین، بنیان بسیاری از تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را شکل داده‌اند، دولت‌ها ناگزیرند به منظور حفظ مشروعیت، کارآمدی و پاسخگویی، سازوکارهای حکمرانی خود را بازتعریف و نوسازی کنند. شفافیت، ابزاری مؤثر در تقویت نظارت عمومی، پیشگیری از فساد، و ایجاد بستر اعتماد میان حاکمیت و شهروندان است. در این میان، توسعه دولت الکترونیک نقش برجسته‌ای در تحقق این اهداف ایفا می‌کند. دولت الکترونیک با به کارگیری فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی در فرآیندهای اجرایی، اداری و مالی، زمینه‌ای را فراهم می‌سازد که تعامل میان دولت و مردم، به جای سازوکارهای سنتی، در قالبی شفاف، سریع، دقیق و قابل نظارت صورت گیرد. در ایران نیز، سازوکارهای قدیمی و غیرشفاف موجود در زمینه تنظیم، مناقصه، واگذاری و اجرای پروژه‌های دولتی، بارها مورد انتقاد قرار گرفته و به عنوان بستری مستعد برای سوءاستفاده‌های مالی و تضییع حقوق عمومی شناخته شده است. تجربه نشان داده است که شفافیت دیجیتال در فرآیندهای خرید و مناقصه دولتی می‌تواند میلیاردها دلار صرفه‌جویی به همراه داشته و راه را بر تبانی‌های سازمان‌یافته، رانت‌های دولتی و مداخلات غیرقانونی ببندد. در ایران نیز، گرچه گام‌هایی در مسیر الکترونیکی کردن فرآیندهای اداری و مالی برداشته شده است، اما نبود یک چارچوب حقوقی جامع، الزام‌آور یکی از چالش‌های جدی در این زمینه به شمار می‌رود.

استفاده از دولت الکترونیک در حوزه قراردادهای دولتی، تنها زمانی مؤثر خواهد بود که با اصلاح قوانین، تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی شفاف، تعیین سازوکارهای نظارتی مستقل، و ایجاد ضمانت اجرای مؤثر همراه باشد. الزام کلیه دستگاه‌های اجرایی به بارگذاری اسناد، اطلاعات و فرآیندهای تصمیم‌گیری در سامانه‌های شفاف‌ساز، و امکان دسترسی نهادهای ناظر، رسانه‌ها و حتی عموم شهروندان به این اطلاعات، از جمله اقدامات ضروری برای تحقق این هدف است. از سوی دیگر، باید توجه داشت که کارکرد دولت الکترونیک صرفاً محدود به بُعد فنی و ابزاری آن نیست. این پدیده، تجلی یک اراده سیاسی برای گذار از نظام اداری بسته، غیرپاسخگو و ناکارآمد به سمت نظام کارآمد و پاسخگو است. بنابراین، موفقیت دولت الکترونیک در کاهش فساد و افزایش شفافیت، در گرو هم‌افزایی سه مؤلفه اصلی است: زیرساخت‌های فنی و دیجیتال مناسب، بسترهای حقوقی و قانونی محکم، و اراده جدی سیاسی برای اجرای اصول شفافیت و پاسخگویی. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش دولت الکترونیک در ارتقای شفافیت قراردادهای دولتی در نظام حقوقی ایران، در پی آن است که به این پرسش بنیادین پاسخ دهد: دولت الکترونیک چگونه و تحت چه شرایطی می‌تواند به ابزاری مؤثر در پیشگیری از فساد، تضمین عدالت قراردادی و استقرار شفافیت در مناسبات مالی و اداری تبدیل شود؟

در پاسخ به این پرسش، مطالعه حاضر ضمن تحلیل مبانی نظری و تجربی موضوع، به بررسی چالش‌های حقوقی، الزامات اجرایی و ظرفیت‌های فنی لازم برای تحقق دولت الکترونیک در عرصه قراردادهای دولتی پرداخته و در پایان پیشنهادهایی برای اصلاح و تقویت نظام حقوقی و اداری کشور در این زمینه ارائه می‌دهد. در صورت انجام چنین

پژوهشها، همین بس که، قراردادهای دولتی به عنوان یکی از ابزارهای حقوقی و اجرایی اساسی در تحقق وظایف حاکمیتی و تأمین منافع عمومی، از جایگاه ویژه‌ای در نظام اداری و حقوق عمومی برخوردارند. این قراردادها قشری تعیین کننده در اجرای سیاست‌های عمومی و تحقق اهداف توسعه‌ای دولت ایفا می کنند. با وجود چارچوب‌های قانونی مشخص و نظارت نهادهای مربوطه، همچنان فرآیند انعقاد و اجرای قراردادهای دولتی با چالش‌هایی از قبیل فساد اداری، تبانی، و عدم شفافیت مواجه است.

در خصوص موضوع تحقیق حاضر، مطالعات داخلی و خارجی، به شرح زیر انجام گرفته است:

ردیف	نویسندگان / سال	عنوان پژوهش	نتیجه / محور اصلی
۱	متفکر آزاد (۱۳۹۲)	دولت الکترونیک و شفافیت	خدمات الکترونیک، کاهش بروکراسی و فساد
۲	(۱۳۸۶) شاهکوه	دولت الکترونیک و کاهش فساد در ایران	تقویت عدالت اداری از طریق سامانه‌های دیجیتال
۳	طاووسی باغ‌سیاه (۱۳۹۷)	ساختارهای حقوقی دولت الکترونیک	نبود ساختار حقوقی منسجم مانع اصلی اجرا
۴	نजारزاده و شمسی‌محب (۱۴۰۲)	دولت الکترونیک و حاکمیت قانون	کاهش تصمیمات سلیقه‌ای و افزایش عدالت اداری
۵	ابراهیم‌پور و همکاران (۱۴۰۲)	تطبیق سیاست گذاری دولت الکترونیک	ضعف در هماهنگی بین دستگاهی نسبت به سایر کشورها
۶	Khan et al. (2021)	Digital transformation and corruption in developing countries.	نیاز به اراده سیاسی و زیرساخت قانونی برای موفقیت
۷	Sifontes-Fora (2022)	کاهش فساد و افزایش اعتماد مدنی	کاهش فساد و افزایش اعتماد مدنی

در هر صورت با توجه به تفاوت پژوهش حاضر نسبت به مطالعات فوق، این تحقیق می تواند در بازنمود موضوع، نقش دولت الکترونیک در شفافیت قراردادهای دولتی با نگاهی به حقوق ایران، موثر باشد.

۲- مفهوم شناسی و مبانی نظری

۲-۱- مفهوم قراردادهای دولتی

قرارداد در نظام حقوقی ایران، به‌ویژه در قانون مدنی، به‌طور خاص تعریف نشده است، اما ماده ۱۰ قانون مدنی به معتبر بودن قراردادهای خصوصی اشاره دارد به شرطی که مخالف قانون نباشند. از نظر قانونی، معاملات دولتی به‌عنوان بخشی از روابط معاملی دولت با اشخاص حقوقی یا حقیقی، شناخته می‌شود. یکی از نخستین قوانینی که به صورت خاص به مقوله قراردادهای دولتی پرداخته است، قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی مصوب ۱۳۴۸ است که بر اهمیت نظارت و کنترل در انعقاد قراردادهای دولتی تأکید دارد. استاد طباطبایی مؤتمنی در تعریف قراردادهای دولتی بیان کرده است که این نوع قراردادها معمولاً میان دولت یا یکی از نهادهای دولتی و اشخاص حقوقی خصوصی منعقد می‌شود و هدف آن‌ها معمولاً تأمین خدمات عمومی یا بهره‌برداری از منابع ملی است (طباطبایی مؤتمنی، ۱۳۸۴: ۱۰۳). این قراردادها، برخلاف قراردادهای خصوصی، تحت تأثیر قوانین و مقررات خاصی قرار دارند که حقوق طرفین را تنظیم می‌کند و دولت به‌عنوان نهاد حاکمیت، نظارت و کنترل ویژه‌ای بر آن‌ها اعمال می‌کند.

۲-۲- مفهوم دولت الکترونیک

دولت الکترونیک به‌عنوان یک مدل نوین در ارائه خدمات دولتی به شهروندان، با استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، به‌ویژه اینترنت، شکل گرفته است. در این مدل، فرآیندهای دولت‌داری به‌صورت غیرمتمرکز، غیرخطی و دوطرفه انجام می‌شود که در مقایسه با ساختارهای سنتی، که سلسله‌مراتبی و یکطرفه بودند، تحول اساسی را در نحوه تعامل دولت و شهروندان ایجاد می‌کند. دولت الکترونیک، با ارائه خدمات ۲۴ ساعته و ۷ روز هفته، بر مبنای مقررات خاص، به دنبال بهبود کیفیت خدمات و کاهش هزینه‌ها است (وسکات، ۲۰۰۵). هدف اصلی از استقرار دولت الکترونیک، بهبود شیوه‌های اجرایی و کاهش بروکراسی‌های زائد و در نهایت کاهش فساد است (یعقوبی، ۱۳۸۸: ۲۲۸). در این راستا، سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۱ دولت الکترونیک را به‌عنوان استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌ویژه اینترنت برای توسعه خدمات دولتی تعریف کرده است (ربیعی، ۱۳۸۳: ۱).

۲-۳- مفهوم شفافیت

واژه شفافیت در لغت به معنای روشن، فرانما، پشت نما، پیدا، واضح، صاف، معلوم، صریح، زلال، درخشان، (معین، ۱۳۷۸: ۹۰) نازک ظریف، روشن، بلورین، متبلور، براق، صیقلی (دهخدا، ۱۳۷۶: ۲۳۱). در زبان انگلیسی به معنای باز بودن، وضوح و عدم تلاش برای مخفی نگاه داشتن (حییم، ۱۳۶۸: ۳۲۸). است. شفافیت در کنار بسیاری از مفاهیم که در دوران مدرن رواج و توسعه یافتند در ادبیات دینی وجود داشته است. آیه نشان‌دهنده اهمیت شفافیت در قرآن کریم به صراحت در آیه ۴۲ سوره بقره بیان شده است: «و حق را به باطل مپوشانید و حقیقت را پنهان نسازید و حال آنکه به

^۱ (OECD) Organisation for Economic Co-operation and Development

حَقَّائِیتِ آن واقفید^۱». به نوعی به مسئله شفافیت اشاره دارد زیرا نوشتن حق همان اشاره به شفافیت دارد (قرائتی، ۱۳۹۰: ۶۵). در واقع بیان حقایق، به جز در موارد استثنا، در سطح حکمرانی اجرای اصل شفافیت است. واژه شفافیت در اصطلاح به معنای آن است که مقامات عمومی، کارمندان دولتی و مدیران به طور واضح و قابل درک عمل نمایند و گزارش صحیح دهند که ابهامی باقی نماند و به سهولت بتواند در اختیار اشخاص جامعه قرار گیرد. این شفافیت به مثابه یکی از مؤلفه های حکمرانی مطلوب است که نهادهای بین المللی هم بر آن صحنه گذاشته اند. همه این موارد در صورت تحقق می تواند دستاوردهای مفیدی برای آحاد جامعه و دولت داشته باشد و از فساد های سازمان یافته جلوگیری نماید. (پروین ۱۳۹۳: ۳۱۷-۳۱۶) اما در لسان حقوق، واژه شفافیت به نوعی به ارتباط وثیق دولت و مردم بر می گردد و منظور این است که مردم از اقدامات و تصمیماتی که به نوعی در زندگی آنها تاثیر گذار است مطلع شوند تا تعاملات آنها با یکدیگر بر اساس سامانه ای شفاف و روشن انجام گیرد و راه سوء استفاده بر بزه کاران را مسدود نماید. (ابوتراب و رفیعی ۱۳۹۶: ۴)

۲-۴- تبیین نظری وضعیت ایران در استقرار دولت الکترونیک

در ایران، با وجود برخی پیشرفت ها در زمینه استقرار دولت الکترونیک، همچنان مشکلات عمده ای در این مسیر وجود دارد. از جمله این مشکلات می توان به عدم احساس نیاز به دولت الکترونیک، عدم حمایت مسئولان اجرایی، و مشکلات در مرزبندی اطلاعات محرمانه و اطلاعات قابل ارائه به عموم اشاره کرد. همچنین، هزینه های بالای تأسیس و نگهداری شبکه های اطلاع رسانی و پایگاه های داده از دیگر چالش ها در این راستا به شمار می آید در کنار این اقدامات، توسعه دولت الکترونیک نه تنها از منظر فناوری، بلکه از دیدگاه حقوقی و نهادی نیز نیازمند تحول و بازنگری است. تدوین قوانین جامع و به روز برای حفظ حقوق شهروندان در فضای دیجیتال، تعریف چارچوب های مشخص برای امنیت اطلاعات، و الزام دستگاه های اجرایی به شفاف سازی فرآیندها از جمله ضروریات تحقق کامل دولت الکترونیک در ایران به شمار می رود. همچنین، ارتقای سواد دیجیتال در میان کارکنان دولت و شهروندان، و فراهم کردن زیرساخت های ارتباطی پایدار و امن، می تواند زمینه ساز مشارکت گسترده تر جامعه در بهره گیری از خدمات دولت الکترونیک باشد. در این میان، اعتماد سازی عمومی و ایجاد حس مشارکت، از عوامل کلیدی موفقیت این نظام به شمار می آید. با این حال، در برخی از دستگاه های دولتی و موسسات اجرایی، سامانه هایی برای ارائه خدمات الکترونیک راه اندازی شده است، هرچند که این سیستم ها همچنان نیازمند بهبود و توسعه بیشتر هستند. از سوی دیگر، راه اندازی سامانه های تدارکات الکترونیکی دولت می تواند در کاهش فساد و شفافیت فرآیندهای مالی و قراردادی نقش مؤثری ایفا کند. این سامانه ها، با مکانیزه کردن تمامی مراحل معاملات دولتی، از جمله درخواست، استعلام، فراخوان، تحویل کالا و خدمات، و انعقاد قراردادها، به ارتقای سطح شفافیت و کارایی در معاملات دولتی کمک می کنند (ذاکری، ۱۳۹۲: ۵).

۲-۵- تبیین نظری دولت الکترونیک و قراردادهای دولتی در ایران

دولت الکترونیک مفهومی نوین در عرصه حکمرانی است که با بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات، به دنبال تحول در ساختارهای سنتی دولت و حرکت به سوی یک نظام شفاف، پاسخگو، مشارکتی و کارآمد است. دولت الکترونیک را می‌توان بستری فناورانه دانست که با هدف بهینه‌سازی فرآیندهای اداری، ارتقای کیفیت خدمات عمومی، کاهش هزینه‌ها و مهم‌تر از همه، شفاف‌سازی اطلاعات و مبارزه با فساد شکل گرفته است. از منظر نظری، دولت الکترونیک در پی گذار از بوروکراسی سنتی به حکمرانی الکترونیکی است که در آن، روابط دولت با شهروند^۱، دولت با کسب و کارها^۲، و دولت با دولت^۳ مبتنی بر اطلاعات آزاد، تعامل‌پذیر، و قابل پیگیری طراحی می‌شود. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، با عنایت به تحولات جهانی و ضرورت پاسخگویی شفاف به مطالبات مردم و نهادهای نظارتی، رویکرد دولت الکترونیک به‌ویژه در حوزه معاملات و قراردادهای دولتی، اهمیت فزاینده‌ای یافته است. در همین راستا، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی که توسط مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۲ ابلاغ شد، دستگاه‌های اجرایی کشور را موظف کرده است تا در راستای تحقق اهداف کلان اقتصادی کشور، زمینه شفاف‌سازی فرآیندهای مالی، ارتقاء سلامت اداری و مقابله مؤثر با فساد اقتصادی را فراهم آورند. در راستای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، دستگاه‌های اجرایی کشور موظف به ایجاد شفافیت مالی و مبارزه با فساد شده‌اند. به این منظور، تمامی معاملات دولتی، از جمله خرید، مناقصه و مزایده، باید در سامانه تدارکات الکترونیکی دولت انجام گیرد. این سامانه که تحت مدیریت مرکز توسعه تجارت الکترونیکی قرار دارد، با استفاده از فناوری‌های نوین، فرآیندهای خرید و فروش دولتی را به‌صورت آنلاین و با رعایت اصول قانونی و رقابتی انجام می‌دهد (مقیم و اعیایی اردکانی، ۱۳۹۰: ۱۷۳).

۳- یافته‌ها: کارکردهای دولت الکترونیک

۳-۱- کاهش مراجعات

فناوری اطلاعات در دولت الکترونیک، با تسهیل پردازش و ثبت اطلاعات، توانایی شفاف‌سازی و رفع ابهامات پرونده‌ها را به نحو مطلوبی فراهم می‌آورد. این فناوری نه تنها امکان ارائه خدمات گسترده‌تر را نسبت به روش‌های سنتی فراهم می‌کند، بلکه به ایجاد سامانه‌هایی می‌انجامد که در آن فرآیندها به‌طور کامل دیجیتالی و قابل پیگیری است. این امر موجب افزایش شفافیت، تسریع در ارائه خدمات، و کاهش خطاهای انسانی می‌شود. از مهم‌ترین دستاوردهای این خدمات فناورانه، حذف ضرورت حضور فیزیکی افراد در فرآیندهای اداری است؛ بدین گونه که کارکنان دولتی نیازی به تعامل مستقیم و چهره به چهره با مراجعان ندارند (دادخدايي، ۱۳۹۰: ۳۲۲). در عوض، تمامی امور از طریق سامانه‌های اتوماسیون اداری منظم و شفاف پیگیری و اجرا می‌شود. این تحولات به‌ویژه در جلوگیری از ایجاد مسیرهای رانت‌خواری، رشوه‌گیری و فساد اداری مؤثر است، چرا که نظارت مستمر و دقیق‌تری بر فرآیندهای اداری برقرار می‌شود و فضا برای تخلفات کاهش می‌یابد (ذکایی، ۱۳۸۷: ۴۹).

۳-۲- کاهش مداخلات غیر ضروری

^۱ G2C (Government to Citizen)

^۲ G2B (Government to Business)

^۳ G2G (Government to Government)

در صورتی که دولت الکترونیک با زیرساخت‌های مناسب و قوی در کشور پیاده‌سازی گردد، می‌توان انتظار داشت که مداخلات غیرضروری در فرآیندهای دولتی به شدت کاهش یابد. این امر نه تنها موجب تسریع در فرآیندهای اداری، بلکه باعث افزایش شفافیت در انعقاد قراردادهای دولتی خواهد شد. به‌ویژه، حذف تشریفات اداری و کاغذبازی‌های غیرضروری که در بسیاری از سازمان‌ها به عنوان یک رویه استاندارد پذیرفته شده است، باعث می‌شود که شهروندان به راحتی و بدون نیاز به مواجهه با پیچیدگی‌های اداری، امور خود را پیگیری کنند (عبادی، ۱۳۹۶: ۴۵). در نتیجه، دولت الکترونیک می‌تواند با کاهش رویه‌های غیرضروری و ارجاع افراد به متصدیان امور، فرآیندهای دولتی را ساده‌تر و کارآمدتر سازد (میرزایی، ۱۳۹۹: ۱۲). اگر سیستم‌های الکترونیکی دولتی با دقت، شفافیت و بدون دخالت عوامل انسانی و تبعیض به کار گرفته شوند، انگیزه‌های فردی برای ارتکاب فساد از بین خواهد رفت. زیرا در چنین شرایطی، درخواست‌ها برای انعقاد قراردادهای دولتی در کمترین زمان ممکن و با رعایت اصول عدالت و برابری بررسی و تأمین می‌شود، و این امر می‌تواند زمینه‌ساز کاهش فساد و نقض مقررات گردد (مصلحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۲).

۳-۳- ارتقای سلامت اداری

سلامت اداری وضعیتی است که تمامی عوامل یک سازمان قابلیت تأمین اهداف سازمان را به طور مطلوب داشته و می‌توانند انحراف از هنجارهای اداری و قانونی و موانع اهداف سازمانی را در اسرع وقت شناسایی و تدابیر لازم و به هنگام را برای رفع آنها لحاظ نماید (فلسفی و همکاران؛ ۱۳۹۵: ۶۶). شفافیت به عنوان راه حلی برای مسائل متنوع همچون نوسانات بازارهای مالی، تخریب محیط زیست، پولشویی و فساد شناخته شده است. اما با مخالفان زیادی نیز روبرو شده است به ویژه کسانی که مورد نظارت قرار می‌گیرند. اطلاعاتی که افشا می‌شود می‌تواند قدرت را از دارندگان اسرار به اشخاص تازه مطلع شده منتقل نماید. وضوح بیشتر و سهم شدن در اطلاعات، مردم را قادر می‌سازد تا تصمیمات آگاهانه تری بگیرند و پاسخگویی دولت را ارتقا داده و حوزه فساد را کاهش دهند. در ایران هم بحث سلامت اداری مورد اهتمام بوده و در این راستا، قانون ارتقا سلامت نظام اداری و مقابله با فساد در تاریخ ۱۳۹۰/۸/۷ از سوی مجمع تشخیص مصلحت نظام به تصویب رسید. وسازوکارهای دولت الکترونیک در موارد مختلف قانون موصوف مورد توجه قرار گرفته است. به همین منظور قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد نیز به عنوان یک قانون خاص در حوزه پیشگیری از فساد مالی و اداری به مسئله دولت الکترونیکی توجه نموده است.

۳-۴- ایجاد شفافیت اطلاعاتی و پاسخگویی

یکی از مهمترین دستاوردهای دولت الکترونیک، ایجاد شفافیت اطلاعاتی و پاسخگویی و موضوع محوری این نوشتار محسوب می‌شود، فلذا، این محور را با تفصیل بیشتری بررسی خواهیم کرد. گردش آزاد اطلاعات در هر کشوری نشانه پیشرفت و توسعه آن کشور است. اهتمام چشمگیر سوئدی‌ها در این امر باعث شد که اولین کشوری باشند که در سال

۱۷۶۶ اطلاعات را در دسترس افراد جامعه قرار دادند و به این پیشتازی افتخار می کنند (نمک دوست، ۱۳۸۴: ۴۰). تردیدی نیست که تحقق چنین رویکردی دستاوردهای زیادی منجمله، افزایش آگاهی عمومی، ایجاد نظارت جمعی و افزایش توانمندی‌ها در سطح جامعه را بجای گذاشت. در این بین کارکرد پیشگیرانه آن اهمیت مضاعف دارد و زمینه های شکل گیری فساد را از بین می برد (دادخدایی، ۱۳۹۰: ۲۴۳). مجلس شورای اسلامی ایران هم در سال ۱۳۸۸، قانون عمومی در دسترس قرار دادن همه اطلاعات مورد نیاز مردم را تصویب و مقرر نمود چیزی که به نوعی برای مردم تکلیف‌زا است، بطور شفاف در معرض دید و اطلاع عمومی قرار گیرد. اما آیا نهادهای دولتی به این امر مهم اهتمام لازمه را مصروف داشته اند؟ در هر صورت واقعیت آن است که دولت ناسالم از پنهان کاری منتفع است و شفافیت اطلاعاتی را بر نمی تابد. (رضایی زاده واحمدی، ۱۳۸۸: ۴۴) ماده ۲ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات به صراحت اعلام می دارد که دسترسی به اطلاعات حق عموم مردم است از این رو موسسات عمومی، موظف هستند که اطلاعات مورد نیاز را در افکار عمومی منتشر نمایند که رسانه های عمومی نقشی مهم و تاثیر گذاری در این زمینه عهده دارند. از طریق شفافیت سازی مردم به سهولت در جریان اموری که در سرنوشت آنها تاثیر گذار است واقف می گردند و مسئولان را وادار می کنند که در تصمیم گیری های خود عقلانیت و مصلحت جامعه را در نظر بگیرند. (رورتز: ۲۰۰۳؛ ص ۲). نتیجه این موضوع از بین رفتن حیط خلوت برای ایجاد فساد است و دقیقاً دولت الکترونیک این مهم را تحقق می بخشد و دولتی پاسخگو و نه توجیه گر و طلبکار به رتق و فتق امور مردم می پردازد. (ماده ۵ قانون انتشار و دسترسی به اطلاعات). حق دسترسی به اطلاعات در ماده ۲ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مورد شناسایی قرار گرفته است و بر اساس آن قانون برای هر ایرانی حق دسترسی به اطلاعات را در نظر گرفته است و به عبارتی آن را از حقوق مردم و در ردیف تکالیف دولت آورده است. با توجه به ضرورت ایجاد شفافیت یکی از نتایج کاربردی و ملموس آن برای افراد جامعه الزام پاسخگویی مسئولین نهادها و سازمان‌ها در برابر مردم است. که به این مهم توجهی نگردیده و اصولاً یکی از دلایلی که بهره وری در سازمانها بعضاً فاقد کیفیت و کمیت لازم است همین عدم مسولیت پذیری غالب کارکنان و مسئولان دستگاه های اجرایی جهت پاسخگویی به موقع به مردم می باشد و برخی آنها فراتر از این موضوع برای خود مصونیت قائل هستند، نظام های شفاف، دارای روش های مشخصی برای تصمیم گیری توسط عقل جمعی و مسیرهای ارتباطی میان ذینفعان و اولیای امور هستند. یک حکمرانی شفاف، روشن می سازد که آنچه انجام می شود، چگونه و چرا انجام می شود و بر اساس چه استانداردهایی تصمیم انجام گرفته شده است (ضمیری، ۱۳۸۹: ۱۸۵). در همین راستا بند ۱۸ سیاست های کلی نظام اداری آگاهی بخشی نسبت به حقوق و تکالیف مردم را از وظایف دولت دانسته است. همچنین در بند ۱۹ سیاست های کلی نظام اداری زمینه سازی برای جذب و استفاده از ظرفیت های مردمی در نظام اداری مورد تاکید قرار گرفته است، زیرا مشارکت دادن مردم در نظام اداری باعث افزایش سرعت و

دقت فرایندهای اداری شده و مشکلات موجود با همکاری مردم بسیار ساده تر قابل رفع خواهد بود. بنابراین زمینه ساز مشارکت مردم، شفافیت اطلاعات و ارائه اطلاعات می باشد.

۳-۵- محدودیت های شفافیت

با مطالعه قوانین داخلی ایران بدست می آید که قلمرو این اصل مطلق نیست و مشمول محدودیت است. این محدودیت ها اولاً باید در چارچوب قانون وضع شود ثانیاً محدودیت های شفافیت جنبه استثنا دارد و اصل حاکم در امر حکمرانی، وجود شفافیت است. مبانی قانونی محدودیت های شفافیت در حقوق عمومی ایران بطور خاص در قانون دسترسی آزاد به اطلاعات و در قالب قواعد عام در اصل (۲۴) قانون اساسی و قانون مطبوعات مندرج است. مجموع این مقررات نشان می دهد که محدودیت های شفافیت در این مقررات، با استانداردهای حقوقی مطرح در اسناد بین المللی هم خوانی دارد و محدودیت ها ناظر به عناوینی چون حریم خصوصی، امنیت و مصالح عمومی دولت و مانند اینهاست. محدودیت های اصل شفافیت در دیدگاه قرآن مجید، به طور عمده یا در حوزه حقوق عمومی افراد و جامعه تعریف شده است و مصادیقی چون اضرار به دیگران، حریم خصوصی و مصالح حکومتی را شامل می شود و یا مربوط به مبانی اعتقادی است که هر گونه اظهار نظر و بیان امور جامعه نباید جنبه توهین و استخفاف عقاید و مقدسات اسلامی را داشته باشد که این امر نیز می تواند به همان مسئله «حقوق عمومی» برگردد.

در نظام اسلامی نیز، اگرچه وظیفه ی حاکم به عنوان امانت دار مردم، صداقت و شفافیت در اطلاع رسانی درباره ی مسائل جامعه است و باید امور را با مردم در میان بگذارد، اما تنها استثنای این قاعده، مسائل محرمانه ی نظامی و امنیتی است. این اصل در نامه ۵۰ نهج البلاغه به روشنی بیان شده است، آنجا که حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) می فرماید: اما بعد؛ بر والی (حاکم اسلامی) لازم است که اگر نعمتی به او داده شد، یا برتری ای یافت، به سبب آن دگرگون نشود، و نعمت های الهی او را به بندگان خدا نزدیک تر و مهربان تر سازد. آگاه باشید! شما بر من حقی دارید و آن این که رازی را از شما پنهان نکنم، مگر در امور جنگی، و چیزی را از شما کتمان نکنم، مگر در احکام خاص حکومتی^۱.

بنابراین، امام علی (ع) به صراحت بیان می فرماید که حق مردم بر حاکم آن است که جز اسرار جنگی و موارد ضروری حکومتی، هیچ موضوعی را از آنان پنهان ندارد. این بیان گویای اهمیت شفافیت و پاسخگویی در حکومت اسلامی، و در عین حال توجه به امنیت و مصالح عالی نظام است. (مطهری، ۱۳۹۷: ۶۷)

۳-۶- پیامدهای شفافیت سازمانی

در منظومه حکمرانی علوی، شفافیت و پاسخگویی از جمله ارکان بنیادین عدالت سیاسی و حقوق عمومی به شمار می روند. حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نامه تاریخی خود به مالک اشتر نخعی، که به عنوان والی مصر منصوب

^۱أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ حَقَّكَ عَلَى الْوَالِي أَلَّا يُغَيِّرَهُ عَلَى رِعْيَتِهِ فَضْلٌ نَالَهُ، وَلَا طَوْلٌ خُصَّ بِهِ، وَأَنْ يَزِيدَهُ مَا قَسَمَ اللَّهُ لَهُ مِنْ نِعْمَةٍ دُونََ مِنْ عِبَادِهِ، وَعَطْفًا عَلَى إِخْوَانِهِ. أَلَا وَ إِنَّ لَكُمْ عِنْدِي أَلَّا أُخْتَجِرَ دُونَكُمْ سِرًّا إِلَّا فِي حَرْبٍ، وَلَا أُطَوَّى دُونَكُمْ أَمْرًا إِلَّا فِي حُكْمٍ

شده بود، توصیه‌ای راهبردی و در عین حال انسان‌محور ارائه می‌نماید. ایشان خطاب به مالک در نامه ۵۳ نهج البلاغه می‌فرمایند:

یعنی: اگر رعیت نسبت به تو گمان ظلم بردند، عذر و دلیلت را آشکارا برایشان بیان کن و با شفاف‌سازی و صداقت، سوءظن آنان را از ذهنشان بزدا^۱.

این فراز نه تنها بیانگر اهمیت تبیین دلایل تصمیم‌گیری‌های حکومتی است، بلکه تأکید بر حق مشارکت مردم در عرصه آگاهی از روند حکمرانی دارد. در واقع، امام علی (ع) با استناد به اصل «پاسخگویی در برابر مردم»، حاکم را مکلف می‌سازد تا در صورت بروز هرگونه شبهه یا سوءتفاهم، با گفت‌وگوی صریح و آشکار، زمینه رفع بدگمانی و تقویت اعتماد عمومی را فراهم سازد (مطهری، ۱۳۹۷: ۱۱۷). از منظر حقوق عمومی، چنین رویکردی منطبق با اصول «شفافیت اداری»، «مسئولیت‌پذیری مقامات عمومی» و «حق دسترسی مردم به اطلاعات» تلقی می‌شود. بی‌توجهی به این اصول، منجر به زایش فاصله میان حاکمیت و ملت، بی‌اعتمادی، شکاف اجتماعی و در نهایت، تضعیف مشروعیت سیاسی دولت خواهد شد. در مقابل، التزام به این آموزه حکمی، موجبات استحکام مشروعیت مردمی، تقویت انسجام ملی و تحکیم ساختار عدالت‌محور حکمرانی را فراهم می‌آورد (فقهی‌زاده، ۱۳۹۰: ۷۶). بنابراین، آموزه‌ی علوی پیش‌گفته نه تنها یک توصیه اخلاقی بلکه یک الزام حقوقی-سیاسی در چارچوب حکمرانی اسلامی تلقی می‌شود که رعایت آن، تضمین‌کننده سلامت اداری، جلوگیری از فساد، و حفظ سرمایه اجتماعی دولت خواهد بود. این سخن، راهبردی کارآمد و انسان‌محور در حکمرانی اسلامی است که بر پایه اعتماد متقابل، گفت‌وگو و شفافیت شکل گرفته است. اگر این توصیه‌ی بنیادین مورد اهتمام قرار گیرد، زمینه‌ساز جایگزینی خوش‌بینی، تعامل، همدلی و اعتماد میان مردم و حاکمیت خواهد بود و به جای بی‌اعتمادی، شکاف و گسست اجتماعی، انسجام و هم‌افزایی در جامعه حاکم خواهد شد.

۳-۷-۱- اصول شفافیت

۳-۷-۱- ساده و روشن بودن قوانین

نخستین اصل از اصول شفافیت که باید مطمح نظر باشد، توجه به سادگی و روشن و شفاف بودن قوانین و دستورالعملها و شرح وظائف است. قانونی که از اصل مهم ساده و روشن بودن تهی باشد، براحتی می‌تواند مورد سوءاستفاده افراد و مصادره به مطلوب قرار بگیرد. اگر تکالیف افراد به سهولت و صراحت مشخص نباشد چگونه می‌توان آنها را در قبال کارها تشویق و یا تنبیه کرد. اصل آن است که قوانین باید همه کس فهم و بدون ابهام و پیچیدگی باشد تا مردم آنها بدرستی متوجه شوند و بکار ببندند. (یزدانی زنور، ۱۴۰۱: ۶).

۳-۷-۲- تعیین دقیق مسئولیت‌ها و نقش‌ها

از منظر حقوق عمومی و حکمرانی مطلوب، شفافیت صرفاً به معنای دسترسی آزاد شهروندان به اطلاعات نهادهای حاکمیتی نیست، بلکه بُعدی دیگر از آن ناظر بر تعیین دقیق حدود وظایف و صلاحیت‌های اشخاص حقیقی و حقوقی در

^۱ «لَنْ تَنْتَ الرِّعِيَّةُ بِكَ حَيْثَا فَاصَحِرْ لَهُمْ بِعَدْرِكَ، وَاعْدِلْ عَنْكَ ظُنُونَهُمْ بِاصْحَارِكَ»

نظام اداری و حاکمیتی است. در واقع، تبیین دقیق مأموریت‌ها، اختیارات و مسئولیت‌ها، مانع از تداخل عملکردی نهادها و افراد شده و موجب ارتقای کارایی و هم‌افزایی در ساختار دولت می‌گردد. این امر به ویژه در بستر دولت الکترونیک، که مبتنی بر منطق سیستمی و هماهنگ‌سازی فرآیندهاست، از اهمیت مضاعفی برخوردار است. در چنین نظامی، شفاف‌سازی نقش‌ها نه تنها از خلط وظایف و تکرارهای سازمانی جلوگیری می‌کند، بلکه امکان نظارت و پاسخگویی مؤثر را نیز فراهم می‌سازد. از این رو، تعیین مرزهای روشن میان حوزه‌های مسئولیت، جزئی اساسی از فرایند شفافیت و یکی از مبانی حکمرانی الکترونیک به شمار می‌آید (شاهکوه، ثقفی و عبداللهی، ۱۳۸۶: ۵۰).

۳-۷-۳- قابلیت اطلاع از قوانین و مقررات

نمی‌شود مردم را بی‌خبر گذاشت و در پشت درهای بسته بدون اینکه آنها را در جریان قانون گذاری گذاشت، به قانون نویسی دستوری و بدون پشتوانه افکار عمومی پرداخت. شفافیت در این موضوع هم باید لحاظ شود و مردم را در جریان چند و چون آن قرار داد تا تضمینی برای اجرای آن وجود داشته باشد. در این راستا و برای ایجاد شفافیت بیشتر می‌تواند، رأی گیری با رأی آشکار جایگزین با رأی مخفی باشد. (یزدانی زنور، ۱۴۰۱: ۱۰).

۳-۸- مروری بر تجربه جهانی دولت الکترونیک

در سه دهه گذشته، بسیاری از دولت‌ها در سراسر جهان اقدامات و ابتکارات متعددی در حوزه دولت الکترونیک اتخاذ کرده‌اند. این تلاش‌ها عمدتاً با هدف بهره‌گیری از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی برای بهبود کیفیت خدمات عمومی، تعامل بهتر با نهادهای غیردولتی، کاهش هزینه‌ها، افزایش سرعت در فرآیندها، ارتقای رفاه عمومی و مهم‌تر از همه، ارتقای شفافیت صورت گرفته‌اند. مطالعات متعددی نشان داده‌اند که دولت الکترونیک می‌تواند ابزاری مؤثر در مبارزه با فساد باشد. به عنوان نمونه، در برخی کشورها، دولت الکترونیک برای شفاف‌سازی زنجیره تأمین کالا و خدمات به کار گرفته شده است تا هم قیمت‌ها کنترل شود و هم توزیعی عادلانه صورت گیرد. از جمله نمونه‌های موفق جهانی در زمینه دولت الکترونیک می‌توان به کشور ایالات متحده اشاره کرد. در سال ۲۰۰۹، این کشور "دستورالعمل دولت باز" را صادر کرد که ضمن ارائه خدمات متنوع به شهروندان، شفافیت فرآیندهای دولتی، مشارکت سیاسی، و مشارکت مدنی را نیز دربر داشت (ویرتز و برکیمیر، ۲۰۱۵). کره جنوبی نیز از پیشگامان توسعه دولت الکترونیک در سطح جهانی به شمار می‌رود. این کشور از سال ۲۰۰۴ با راه‌اندازی پروژه‌هایی همچون "بهبود برخط رویه‌ها" توانست همزمان با ارتقای شفافیت و بهره‌وری اداری، محیط کسب‌وکار را نیز بهبود بخشیده و زمینه‌ساز توسعه اقتصادی شود (پارک و کیم، ۲۰۱۹). به دلیل شباهت‌هایی چون جمعیت و ساختار حکمرانی، کره جنوبی یکی از مناسب‌ترین کشورها برای مطالعات تطبیقی با ایران محسوب می‌شود (زهراپی، ۱۴۰۳: ۲۱).

کره جنوبی در مسیر توسعه دولت الکترونیک چهار مرحله اساسی را طی کرده است:

الف) رایانه‌ای‌سازی وظایف اداری و ثبت اطلاعات؛

ب) ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی میان نهادهای دولتی؛

ج) ارتقای کارایی درونی نظام اداری و سهولت دسترسی شهروندان؛

د) طراحی و اجرای پروژه‌هایی جامع در حوزه زیرساخت، بهره‌وری اداری و خدمات عمومی.

نتایج این مسیر باعث شده است که کره جنوبی همواره در رده‌های نخست شاخص توسعه دولت الکترونیک سازمان ملل قرار گیرد (پورتیمورلوی، ۱۴۰۰: ۵۴). در همین راستا، کشور استونی نیز به عنوان نمونه‌ای ممتاز شناخته می‌شود. از سال ۲۰۰۰ با ارائه نخستین خدمت الکترونیک یعنی سامانه مالیات الکترونیک^۱، دولت استونی گامی بلند در مسیر دیجیتالی شدن برداشته است. امروزه، ۹۹ درصد از خدمات دولتی این کشور به صورت آنلاین انجام می‌شود، به گونه‌ای که فقط برای مواردی چون ازدواج، طلاق و خرید ملک نیاز به حضور فیزیکی شهروندان است. این الگو باعث صرفه‌جویی در زمان، کاهش ترافیک، کاهش آلودگی و افزایش شفافیت شده است (معمارزاده و سرفرازی، ۱۳۹۹: ۱۹). پروژه‌هایی چون اقامت الکترونیکی^۲ و شبکه‌ی ارتباطی ایکس^۳ نیز ضمن افزایش بهره‌وری، دسترسی به خدمات و جذب سرمایه‌گذاران بین‌المللی را تسهیل کرده‌اند. سنگاپور نیز با تمرکز بر هوشمندسازی خدمات عمومی در حوزه‌هایی همچون حمل‌ونقل، سلامت و آموزش، توانسته به صورت مؤثری کارایی نظام اداری را افزایش دهد. به ویژه در حوزه مدیریت ترافیک، استفاده از سیستم‌های تحلیل داده‌های زنده، نقش بسزایی در کنترل و کاهش تراکم ایفا کرده است (حسینی، ۱۴۰۳: ۲۱). طبق گزارش فروم جامعه دانشی یوروسیتی^۴ و دیلویت^۵، حدود ۸۰ درصد از شهرهای اروپایی در زمینه دولت الکترونیک سیاست‌گذاری کرده‌اند و تلاش دارند تا با بهره‌گیری از بسترهایی نظیر اینترنت، بخش بزرگی از خدمات عمومی را دیجیتالی نمایند. (همان)

۴- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

مقاله حاضر به تحلیل و بررسی نقش دولت الکترونیک در شفافیت قراردادهای دولتی در چارچوب حقوق ایران پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهند که این موضوع مهم و حساس از دغدغه‌های کشورهای جهان به شمار می‌آید و همه آنها مترصدند که در راستای حاکمیت خود شفافیت را سرلوحه خود قرار دهند. شفافیت، که از ارکان بنیادین دولت الکترونیک است، به ویژه از طریق فراهم کردن دسترسی آسان مردم به اطلاعات و خدمات ارائه شده، به تحقق پاسخگویی و بهبود عملکرد دولت کمک می‌کند. طبیعی است در واگذاری قراردادهای دولتی به اشخاص حقیقی و حقوقی امکان دارد جرم‌ها و فسادهایی اتفاق بیفتد و اگر شفافیت نباشد زمینه برای بروز انواع فساد بخصوص فساد مالی آماده می‌گردد. می‌باشد. استقرار دولت الکترونیک در کشور ما از جمله راه کارهای مهمی

¹ e-tax

² e-Residency

³ X-Road

⁴ Eurocities Knowledge Society Forum

⁵ Deloitte

است که با سازوکارها و الزامات خود شفافیت در قراردادهای دولتی را محقق می‌سازد و در انعقاد قراردادهای دولتی مشکلی ایجاد نمی‌شود. بنابراین، استفاده از ظرفیت‌های دولت الکترونیک به عنوان یکی از مؤثرترین راه‌حل‌ها برای تحقق شفافیت در قراردادهای دولتی می‌باشد.

با تحقق دولت الکترونیک جریان اطلاعات درخصوص همه اسناد و مدارک قراردادهای دولتی قابل دسترس برای همه اشخاص بوجود می‌آید و مرزهای خصوصی و خلوت دولت‌ها را برای تصمیم‌گیری به چالش کشیده شده و مردم نیز به مدد این فناوری‌ها می‌توانند عملکرد دولت‌ها را زیر ذره بین قرار داده و موشکافانه درباره رفتار آن‌ها اظهار نظر و داوری کنند. بنابراین، دولت الکترونیک به‌ویژه در حوزه قراردادهای دولتی به عنوان ابزاری برای پیشگیری از فساد و ایجاد شفافیت، از اهمیت فراوانی برخوردار است. هنگامی که مبنای تصمیم‌گیری‌های دولتی در فرآیند انعقاد قراردادهای دولتی برای عموم آشکار باشد، امکان نظارت و واکنش به رفتارهای فسادآمیز به‌طور مؤثری فراهم می‌شود.

دولتی که بر مبنای اینترنت و فناوری اطلاعات توسعه پیدا می‌کند از بسیاری از جهات از جمله فرایند انعقاد قرارداد های دولتی و سایر مدل ارائه خدمات، با دولت سنتی و بروکراتیک متفاوت خواهد بود. در دولت‌های سنتی، هدف کاهش هزینه‌ها و استفاده حداکثری از نیروی انسانی می‌باشد در حالی که در دولت الکترونیک جلب رضایت مردم در مطلوبیت ارائه خدمات در اولویت قرار دارد.

در حال حاضر، با توجه به عدم تکمیل و توسعه دولت الکترونیک در ایران، شفافیت در قراردادهای دولتی همچنان با چالش‌هایی مواجه است. به‌ویژه اینکه بدون تحقق زیرساخت‌های لازم در این زمینه، فساد و عدم شفافیت در برخی از این قراردادها ادامه دارد. از آنجا که دولت الکترونیک با استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات، به‌ویژه با تسهیل دسترسی به اطلاعات و مدارک مرتبط با قراردادهای دولتی، موجب افزایش شفافیت می‌شود، ضرورت استقرار آن در ایران به‌ویژه در حوزه قراردادهای دولتی بیش‌ازپیش احساس می‌گردد. اجرای دولت الکترونیک می‌تواند نه تنها از فساد جلوگیری کند، بلکه از پرداخت هزینه‌های اضافی ناشی از نبود شفافیت و کاهش اثربخشی دستگاه‌های اجرایی نیز جلوگیری نماید. در نهایت، برای استقرار مؤثر دولت الکترونیک در ایران، چندین راهکار حقوقی و مدیریتی ضروری به نظر می‌رسد. از جمله این اقدامات می‌توان به بررسی و اصلاح قوانین و مقررات موجود، تسهیل و اصلاح فرآیندهای انجام معاملات دولتی، و طراحی سازوکارهایی برای ثبت و پیگیری شکایات اشاره کرد. همچنین، استفاده از تجربیات کشورهای پیشرفته در این زمینه می‌تواند در طراحی و اجرای مؤثر دولت الکترونیک مؤثر باشد. در این راستا، استقرار دولت الکترونیک باید با توجه به الزامات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران انجام پذیرد. علاوه بر این، برای جلب اعتماد عمومی و تضمین امنیت و حریم خصوصی شهروندان، دولت باید به شکل جدی به این مسائل پرداخته و محیطی امن و شفاف را برای انجام معاملات دولتی فراهم آورد. در غیر این صورت، بدون ایجاد زیرساخت‌های ضروری و جلب اعتماد مردم، دولت الکترونیک در ایران با چالش‌های اساسی روبرو خواهد شد.

- در نهایت، پیشنهادات زیر برای شفافیت بیشتر در قراردادهای دولتی از طریق دولت الکترونیک قابل توجه است:
۱. بررسی و تنقیح قوانین و مقررات: کلیه قوانین و مقررات مرتبط با معاملات دولتی باید به طور کامل بررسی و اصلاح شوند تا از تضادها و ابهامات قانونی جلوگیری شود و فرآیند شفافیت تسهیل گردد.
  ۲. بازرینی و تسهیل فرآیندهای اجرایی: فرآیندهای انجام معاملات دولتی در دستگاه‌های اجرایی باید آسیب‌شناسی و اصلاح شوند تا با توجه به زیرساخت‌های ارتباطی کشور، روند انجام معاملات به طور ساده و سریع به انجام برسد.
  ۳. اتصال و هماهنگی سامانه‌های دولتی و نظارتی: باید سازوکاری برای اتصال و هماهنگی تمامی سامانه‌های دولتی و نهادهای نظارتی طراحی شود تا از هرگونه فساد و نقص اطلاعات جلوگیری گردد.
  ۴. مکانیزم ثبت و پیگیری شکایات: ایجاد یک سیستم شفاف برای ثبت و پیگیری شکایات ذینفعان در کوتاه‌ترین زمان ممکن، تا همگان بتوانند به راحتی به اطلاعات معاملات دولتی دسترسی داشته و به عنوان ابرار نظارتی از آن استفاده کنند.
  ۵. ترغیب به شفافیت با مشوق‌های مثبت و تنبیه‌های کارآمد: علاوه بر اعمال جریمه‌های قانونی برای دستگاه‌ها و افراد غیر شفاف، ارائه مشوق‌های مؤثر برای کسانی که تمامی اطلاعات لازم را به طور کامل و شفاف در اختیار عموم قرار می‌دهند، ضروری است تا انگیزه برای شفافیت در تمامی بخش‌های دولت تقویت شود.
- این راهکارها می‌توانند به عنوان پایه‌ای برای افزایش شفافیت و کاهش فساد در قراردادهای دولتی به‌ویژه در قالب دولت الکترونیک در ایران مطرح گردند و نیازمند توجه ویژه در طراحی و اجرای آن‌ها هستند.

منابع:

- انصاری، وحید. (۱۳۹۴). کلیات حقوق قراردادهای اداری (چاپ ششم). تهران: انتشارات دانش‌نگار.
- پروین، خدیجه. (۱۳۹۳). مبانی حقوق عمومی (چاپ سوم). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- پور تیمورلویی، محمد کاظم. (۱۴۰۰). بررسی تطبیقی دولت الکترونیک در کره جنوبی و ایران. در اولین کنفرانس بین‌المللی جهش علوم مدیریت، اقتصاد و حسابداری.
- حسینی، سید محمدجواد. (۱۴۰۳). بررسی تأثیر مدیریت نوآورانه بر عملکرد سازمان دولتی با تأکید بر نقش میانجی دولت الکترونیک. در چهارمین همایش بین‌المللی علوم سیاسی، مدیریت، اقتصاد و حسابداری. تهران.
- حمیم، سلیمان. (۱۳۶۸). فرهنگ بزرگ انگلیسی-فارسی حمیم (چاپ دوازدهم). تهران: فرهنگ معاصر.
- دادخدایی، لیلا. (۱۳۹۰). فساد مالی-اداری و سیاست جنایی مقابله با آن (چاپ اول). تهران: نشر میزان.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۶). لغت‌نامه دهخدا. تحقیق جمعی از محققان. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

- ذاکری، محمد. (۱۳۹۲). نظارت در سازمان جهانی تجارت: مکانیزم بررسی خط مشی تجاری. مجله تحقیقات حقوقی، ۴(۶۱)، ۱۲۰-۱۰۲.
- ذکایی، سعید. (۱۳۸۷). دولت الکترونیک، دولت ایده آل. ماهنامه روابط عمومی، ۴(۶۱)، ۴۹-۶۵.
- رشیدی، اعظم. (۱۳۸۹). راهنمای ملل متحد درباره سیاست مقابله با فساد. تهران: سازمان بازرسی کل کشور.
- رضایی زاده، محمدجواد. و احمدی، یوسف. (۱۳۸۸). مبانی حق دسترسی شهروندان به اسناد و اطلاعات دولتی. فصلنامه حقوق، ۴(۶۱)، ۴۹-۶۵.
- رهنورد، فرزاد. و محمدی، داود. (۱۳۸۶). ارزیابی مراحل تکاملی دولت الکترونیک در ایران. دوفصلنامه پژوهشنامه مدیریت اجرایی، ۷.
- زندیه، حمیدرضا. و سالار سروی، حسن. (۱۳۹۲). شفافیت اسنادی و حق دسترسی آزاد به اطلاعات. فصلنامه گنجینه اسناد، ۷(۸۹)، ۱۱۰-۱۲۷.
- زهرایی، محمد. (۱۴۰۳). تحول دیجیتال در دولت، آینده نگری و چالش های پیاده سازی دولت الکترونیک. در هشتمین همایش بین المللی مهندسی فناوری اطلاعات، کامپیوتر و مخابرات ایران.
- سرفرازی، مصطفی. و معمارزاده، غلامرضا. (۱۳۹۹). رابطه متقابل دولت الکترونیک و دموکراسی الکترونیک. در همایش شهر الکترونیک (دوره دوم). تهران.
- شاهکوه، محمد. ثقفی، فریبرز. و عبداللهی، حسن. (۱۳۸۶). نقش دولت الکترونیک در کاهش فساد اداری در ایران. در چهارمین کنفرانس بین المللی مدیریت فناوری اطلاعات و ارتباطات.
- ضمیری، علی. و نصیری، حمیدرضا. (۱۳۸۹). حکمرانی خوب و نقش شفافیت در تحقق آن. نشریه حکمت متعالیه، ۸(۵۲)، ۸۲-۹۸.
- طاهری نسب، محمدامین. و حسنی، جواد. (۱۳۹۸). حمایت کیفری از شفافیت اطلاعات در نظام اقتصادی ایران: رهیافت پیشگیری از جرم. فصلنامه پیشگیری از جرم، ۲(۲).
- طاووسی باغسیاه، حسن. (۱۴۰۱). نقش دولت الکترونیک در ایجاد شفافیت و کاهش فساد اداری. در اولین همایش ملی ارتقای شفافیت و نقش آن در سلامت اداری و مبارزه با فساد.
- عبادی، مجید. (۱۳۹۶). اثر دولت الکترونیک بر کاهش فساد اداری. تهران: انتشارات دانشگاهی.
- عیوضی، محمدرضا. مرزبان، نوشین. و صالحی، معصومه. (۱۳۹۶). از بررسی حکمرانی خوب تا الگوی حکمرانی پایدار. مجله راهبرد، ۸(۸۵)، ۴۹-۱۷۰.
- فقیه نجفی، طاهره. و شاهپری، عباس. (۱۳۹۴). دولت الکترونیکی در کره جنوبی (از شروع تا توسعه). تهران: دانشگاه صنعتی امیرکبیر.
- فلسفی، رضا. صفری، محمد. و سحرخیز، امید. (۱۳۹۵). وضعیت ارزیابی اثربخشی سیاست ضد فساد جمهوری اسلامی ایران بر مبنای شاخص های بین المللی. فصلنامه سیاست های مالی و اقتصادی، ۸.
- قرآن کریم
- قرائتی، محسن. (۱۳۹۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
- محمدی، مرتضی. مزارعی، غلامرضا. و احمدی، خدیجه. (۱۳۹۸). کاستی های نظام حقوقی مناقصات و قراردادهای دولتی از منظر اصل شفافیت. فصلنامه حقوق اداری، ۶.
- مصلحی، رضا. و همکاران. (۱۳۹۸). دولت الکترونیک و ارتقای شفافیت در مدیریت دولتی. تهران: نشر علمی.

- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۷). سیری در نهج البلاغه. تهران: انتشارات صدرا.
- معین، محمد. (۱۳۸۷). فرهنگ معین (چاپ نهم). تهران: دانشگاه تهران.
- مقیمی، سید محمد. و اعلائی اردکانی، مجید. (۱۳۹۰). سنجش شاخص‌های حکمرانی خوب و نقش دولت الکترونیک در ارتقای آن. مدیریت فناوری اطلاعات، ۳(۸)، ۵۳-۱۷۳.
- منظور، داود. و عباسی کلاش، محمد. (۱۳۹۸). نقش شفافیت در کاهش تعارض منافع و مقابله با فساد در کشور. نشریه سیاست‌های مالی و اقتصادی.
- موتمنی طباطبایی، محمد. (۱۳۸۴). مفهوم انواع و قواعد احکام قراردادهای عمومی. تهران: میزان.
- مولایی، آرش. (۱۳۹۴). مفهوم‌شناسی قرارداد اداری با تأکید بر موانع نهادینه شدن آن در ایران. مجله حقوقی دادگستری، ۷۹(۸۹)، ۱۲۷.
- میرزایی، محمدرضا. و خالقی، غلامرضا. (۱۳۹۲). نگاهی به تجربه کره در ایجاد دولت الکترونیک. نشریه تحول اداری، ۱۱-۲۸.
- ناعمه، حسین. (۱۳۹۰). شفافیت و مبارزه با فساد در انعقاد قراردادهای اداری ایران. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۶(۴)، ۱۱-۲۸.
- نمک‌دوست، حسین. (۱۳۸۴). حق دسترسی به اطلاعات (سخنرانی). ماهنامه روابط عمومی، ۵(۳۸ و ۳۹)، ۴۰-۵۸.
- یزدانی‌زنور، حسین. (۱۴۰۱). نقش شفافیت در تحقق حکمرانی. نشریه حقوق اساسی، ۴(۲۲)، ۴-۲۰.
- یعقوبی، ناصر. (۱۳۸۸). دولت الکترونیک، رویکرد مدیریتی (چاپ اول). تهران: نشر افکار.
- ایران‌زاده، سید داود. (۱۳۹۱). بررسی رابطه استقرار دولت الکترونیک و سلامت نظام اداری کشور. فراسوی مدیریت، ۶(۲۲)، ۵۰-۷۰.
- میرزایی، هادی. (۱۳۹۹). نقش فناوری اطلاعات در بهبود کارآمدی دولت. تهران: نشر پژوهشگاه حقوق. نهج البلاغه
- Beynon-Davies, P. (2005). Constructing electronic government: The case of the UK Inland Revenue. *International Journal of Information Management*, 25(1), 3-20.
- Chambers, S. (2004). Behind closed doors: Publicity, secrecy, and the quality of deliberation. *The Journal of Political Philosophy*, 12(4), 389-410. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2004.00206.x> DeepDyve+1 Cambridge University Press & Assessment+1
- Roberts, A. (2003, October 22). Access to government information: An overview of issues. *Public Management Electronic Journal*, (2), 1.
- Tanzi, V. (1997). *Corruption, governmental activities, and markets* (IMF Working Paper No. WP/97/99). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Corruption-Governmental-Activities-and-Markets-1912> IMF
- International Telecommunication Union. (2021). *Measuring digital development: Facts and figures 2021*. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2021.pdf> ITU+1Axios+1